

már egy-egy határrészen ezekből több is állt, egyszerűbb, célszerűbb, a tájékozódásra-eligazodásra tökéletesebb volt a birtokoshoz, a bérlőhöz, a használóhoz, az ott élő emberhez viszonyítani, s a földrajzi köznév előtt (leginkább egyelemű) személynevet használni az identifikációra, a lokalizációra (*Fleischl-tanya, Fehértanya, Heischer-tanya, Móricz-tanya, Szép József-tanya* stb.).

Végül arról szólok még, hogy e kisszámú névhalmaz is bizonyítja, mennyire törekszik a nyelv (és használói) a gazdaságosságra, az egyszerűsége. Adatainkban ez abban mutatkozik meg, hogy a település legrégebbi, legfontosabb objektumainak, a táj- és határrészeknek a nevei igen jelentős szerepet játszottak az újabb nevek megalkotásában, és abban is, hogy e névformák vagy az ősi rövid (egy-három szótagú) alakjukban maradtak fenn, vagy ilyenekre rövidültek, esetleg névrészek, névelemek elhagyásával is (*Aszó-tanya, Csű, Gellér, Gellér-hát, Kis-Aszó, Lóger/es, Oszkár, Oszkár/i-major, Páncélos/i-tanya, Rét, Rókás kocsmá, Sziget, Sziget/i-tanya, Szőlő* stb.).

BÍRÓ FERENC

Tiszaszőlős XVIII–XIX. századi ragadványnevei

1. A mai magyar települések jelenkori személynévállománya és -rendszere hosszú történelmi folyamat eredménye és következménye, így aztán nem meglepő, hogy korántsem tudunk pusztán a ma élő lakosoknak a nevei és ismeretei alapján megközelítően sem mindent megfejtetni abból. Szerencsés esetben a kutató talál olyan forrásokat a régebbi korokból, amelyek eligazítják őt, s amelyek adatokkal világítják meg jelenünk névelemeinek előzményeit s némiképpen a használatukat is. Ilyen kedvező helyzetben van a Tiszaszőlős (ma Szolnok megyei s Tiszafüredhez csatolt) község személynéveinek a bűvára, hiszen a család- és keresztnéveken kívül további névelemeket, -kiegészítőket is szép számmal felfedezhet a XVIII. század második feléből és a XIX. századból fennmaradt forrásaiban, esetünkben a különböző anyakönyvekben. Az anyagot egyrészt Tiszaszőlősnek a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában található, 1760–1826 közötti református keresztelési (k), esketési (e) és halotti (h) anyakönyveinek a mikrofilmmásolataiból gyűjtöttem (jelzete: A 2446), másrészt ugyanebből az időszakból a falu katolikusainak a tiszafüredi egyház hasonló matrikuláinak a másolataiból (A 1024); az 1827–95 közötti időszakét a Heves Megyei Levéltárban: mégpedig a reformátusokét a IV–416/323 (1827–66) és a IV–416/324 (1867–95) jelzetű tiszaszőlősi, a katolikusokét pedig a IV–416/285 (1827–69) és a IV–416/286 (1870–95) jelzetű tiszafüredi másolataiból; az 1895–1900 közöttieket pedig a két egyház helyi parókiáján, illetve plébániáján. A továbbiakban a forrás jelzésére az első felbukkanás évszáma és a reformátusoknál az előzőekben már feloldott három kisbetűs, a katolikusoknál ezek mellett még a kat. rövidítés szolgál. A rövidítések elmaradása arra utal, hogy az adat a korszak anyakönyvi kötetének a végén található lelkészi megjegyzésekből származik. A vizsgált korszak kezdő éve az 1760., a végső pedig az 1900., tartama így 141 esztendő.

Tiszaszőlős település- és népességtörténetével a falu szülöttje, FEKETE PÉTER részletesen foglalkozott bölcsészdoktori értekezésében (Tiszaszőlős földrajzi nevei. I. Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézete. Kézirat. 1977. 12–22), ezért e helyen elegendőnek látszik annyit elmondani, hogy a többi alföldi településhez hasonlóan a XVI–XVII. században sok pusztítást el kellett szenvedniük lakóinak, s maga a helység többször el is néptelenedett (részlegesen vagy teljesen) egészen 1715-ig. A XVIII. század második évtizedétől részint visszatért eredeti lakóival, részint más közeli-távoli településekből ideköltözött személyekkel folyamatosan és gyors ütemben gyarapodott a lakossága, s az 1780-as évek közepén már 1387-en éltek itt (vö. DANYI DEZSŐ–DÁVID ZOLTÁN szerk, Az első magyarországi népszámlálás. 1784–87. Bp., 1960. 70–71). A tiszta református vallású faluközösségbe a helyi földbirtokosok telepítettek csekély számban katolikusokat, valószínűleg a XVIII. század utolsó harmadától.

E században épp az említett mozzanatok jelentették a ragadványnevek keletkezéséhez és folyamatos használatához a megfelelő táptalajt: vagyis a viszonylag kis lélekszám, amelynek következtében a különböző családok között eleven kapcsolatot feltételezhetünk, az egyes személyek jól ismerték egymást, a mikroközösségek szoros kötelékűek lehettek, közös cselekvéseik, tevékenységeik rendszeresek, azaz mind a társas, mind a nyelvi érintkezéseik intenzívek voltak; az egységes vallás ugyanezt erősítette; meghatározó lehetett a hagyományos paraszti gazdálkodásuk, a másfajta munkát végzőknek a foglalkozásuk, a betelepülőknek pedig a származási helyük; a különböző család- és keresztnévek alacsony, az azonos családnevű személyek viszonylag nagy száma és az erős kötelékű kisebb közösségeknek a saját maguk által adott névvel is egyénítő hajlama.

A maitól távoli korszak névanyagának a vizsgálatát több körülmény nehezíti: mivel a nevek az anyakönyvekben csak felsorolásszerűen szerepelnek, a (szűkebb értelemben vett) szöveggörnyezet hiányzik, ezáltal nem is segítheti a hozzájuk köthető információk megismerését; az írásban régen rögzített adatokat nem lehet ellenőrizni, nem kérdezhetjük meg a nevek valóságos, beszédbeli használatát (a névelemek sorrendjét vagy variációit), annak befolyásoló jelenségeit; nem tudakolhatjuk meg a ragadványnevekről a névadás indítékát és a névvisezőknek az ezekhez való viszonyulását; ha öröklődőek az utóbbiak, kik voltak, és mikor éltek az első visezőik, s azt sem, hogy kik voltak azok a betelepülők, akik már magukkal hozták korábbi lakhelyükről a ragadványnevüket stb. Egy másik fő gátló tényező az anyakönyvet vezető pap vagy tanító következtetlensége: ugyanazt a személyt hol két-, hol háromelemű névvel jelölik; hol kiírják a harmadik névelemet teljes formában, hol csak rövidítve, még gyakrabban csak a kezdőbetűjével. Mindezekre az említett körülményekre, vagyis a névadást és a névhasználatot befolyásoló és irányító tényezőkre az utókor vizsgálója az egyes személyek különböző névelőfordulásainak, -változatainak és az összes többielemű névnek az összehasonlításai-ból következtethet.

Mivel az anyakönyvek hivatalos iratok, e tényből esetünkben elsősorban az következik, hogy a kereszt- és családneveken kívül mind a szülőknek, keresztszülőknek, mind a házasulandóknak és az elhalálozottaknak az általuk vagy a család által elfogadott, úgynevezett értelmi jellegű, megkülönböztető funkciójú ragadványne-

veit és egyéb kiegészítő megnevezéseit tüntették fel, mindenekelőtt a pontos azonosítás miatt. Gúny-, csúf- és bóknevek nemigen kerültek be az egyházi anyakönyvekbe. A település mikroközösségében a hétköznapi életben e harmadik névelemet önmagában vagy a két hivatalos elem valamelyik tagjával, esetleg mindkettővel, vagy a becézőnévvel használták említésre.

A ragadványnévi elemet is tartalmazó tiszaszőlősi személyneveknek a gyűjteménye ránézésre is rögtön elárulja, hogy a többbeleműek között meghatározó túlsúlyban vannak a háromeleműek. Ezek szórendje, használati formája igen változatos képet mutat, némely esetben az tűnik ki, hogy (elsősorban a vizsgált korszak elején) még bizonyos családnevek meg sem szilárdultak, vagy a névvisezők nem is tudták, melyik a vezeték- és melyik a ragadványnevük. A tiszaszőlősi háromelemű nevek többsége szerkezetileg RCsK vagy CsRK formájú volt. A ragadványnevek háromféle alakban állhattak: teljes formájukban, rövidítve vagy csupán kezdőbetűjükkel.

Bár a történeti ragadványnevek vizsgálata lényegesen több nehézségbe ütközik, mint a gyűjtés idején is élőké, áttekintésemben mégis megkísérlem a hagyományos szempontok közül a ragadványnév-öröklődés, a névadási indítékok és a betűjellel rövidülés kérdéseit bemutatni, és e névelemek valószínűsíthető minősítéseit elvégezni. (Iránymutatónak B. GERGELY PIROSKÁNAK A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere (1977.) című művét tekintetem. Itt jegyzem meg, hogy bár a tiszaszőlősi többbelemű személyneveknek a jelzett korszakbeli vizsgálatában a teljességre törekedtem, az azonos családnevek melletti egyező ragadványneveket azonban csak a legkorábbi teljes változatukban idézem a többi névelemmel együtt, ennek adom meg az előfordulási évét és az anyakönyv típusát, a később használtakat a betűjeles formájúakhoz hasonlóan csak abszolút számukkal közlöm. Ezek így találhatók a következő, az öröklődő ragadványnevekről szóló fejezetben is. A pusztán egyszer felbukkanó ragadványneveket a névadási indítékokat tárgyaló szerkezeti részben dokumentálom teljes névkombinációjukkal, évszámmal és forrásjelzéssel. E megkülönböztető, azonosító elemeket minden egyéb említésükkor csak a családnévvel társítva közlöm.)

2. A ragadványnév-öröklésről. A több különböző, de azonos családnévű személy teljes nevében meglévő harmadik, szintén egyező névelemről feltételezem, hogy családi, illetőleg öröklött ragadványnév. A típuson belül az ún. részleges családi ragadványnevek kategóriáját az anyakönyvek alapján lehetetlen elhatárolni, így ezt mellőzöm (vö. B. GERGELY PIROSKA i. m. 34). „A megszokás folytán a ragadványnév idővel éppen úgy öröklődött, mint a családnév. Ilyen esetekben nem csupán a család egy-egy külön tagja, hanem generációk sora viselte. ... A hatóságok és a hivatalok kénytelenek voltak használni a ragadványnevet abban az esetben is, ha szükség volt a szóban forgó azonos nevű egyének pontos megkülönböztetésére. A hivatalos használatban a ragadványnév minden esetben az értelmi megkülönböztetés eszköze volt” [Dömötör Sándor, Doboz községi ragadványnevek betűjelei a XVIII–IX. századból, MNY. (1977): 247]. Valószínűleg a nagy megterheltség és a gyakori hivatalos használat miatt ezek rövidültek le leghamarabb betűjelekké. „A ragadványneveket helyettesítő betűjelek ezeknek a gyakran érzelmi töltéssel is rendelkező értelmi jellegű információknak absztrahált jelzései. A be-

tűknek azonban már nem a »jelentése« – vagyis a ragadvány(mellék)név –, hanem a hangalakja a társadalmi funkciót betöltő jel, amely az egyén elnevezésének más személy hivatalos nevétől való megkülönböztetésére szolgál” (DÖMÖTÖR SÁNDOR i. m. 247). Sajnos némelyik megkülönböztető betűről nem derül ki a XVIII–XIX. századi források alapján az eredeti teljes forma.

A következőkben az örökölt tiszaszőlősi ragadványnevek állományát betűrendjük szerint mutatom be, mindegyik mellett feltüntettem a kapcsolódó családnevek számát, a ragadványnév teljes (esetleg felismerhető formában rövidített) alakját tartalmazó három- (vagy több)elemű személyneveknek, ettől törtvonallal elválasztva a betűjeleknek a számát, a legkorábbi előfordulást (a másik két névelemmel együtt) és ennek évszámát (az anyakönyvi típusra is utalva). Mivel egyetlen betűjellel több ragadványnevet is rövidítettek, többször eldönthetetlen, hogy az azonos családnév melletti azonos betű melyik ragadványnév maradványa, ilyen esetben a bizonytalan, kétséges besorolásra a kérdőjel figyelmeztet.

Az örökölt rn. vagy betűjelmaradványa	A csn.-k száma	A rn.-et/betűjét viselők száma	A rn. első teljes alakú előfordulása a többi névelemmel együtt (családnevenként)	Az utóbbi év száma (+for-rás)-
Abádi	1	3/2	Abadi Szüts István	1781 e
András	2	4/-	Kis András Bandi	1779 k
		1/1	Nagy András Sára	1785 k
Bába	1	1/?4	Bába Oláh János	1831 e
Bán	1	3/?15	Bán Nagy Zsófia	1852 e
Benyő	1	1/3	Benyő Tóth István	1821 h
Bere	1	1/2	Bere Tolvaj István	1770 k
Bikki	1	4/?15	Bikki Nagy János	1767 k
Bíró	4	1/?3	Bíró Kálmán Péter	1843 e
		2/10	Bíró Kováts András	1833 e
		2/-	Bíró Paksi Péter	1823 e
		3/-	Bíró Pete János	1814 e
Bodnár	1	1/?3	Bodnár Szabó György	1765 k
Bödönös	1	1/?3	Bödönös Kálmán János	1837 h
Budai	1	1/7	Budai Soltész János	1854 k
Buzsik	1	2/16	N[eme]s Buzsik Fekete István	1852 e
Cs.	2	-/4	Ör. Cs. Kálmán Balás	1884 e
		-/6	Cs. Mészáros Sándor	1869 k
Cseröközi	1	8/3	Cseröközi Bán Mihály	1833 k
Csikós	2	2/?4	Tsikós Nagy György	1841 k
		3/4	Csikos Tolvaj Márton	1769 e
Csizmadia	2	3/2	Csizmadia Fekete Péter	1825 e
		3/?4	Csizmadia Nagy István	1830 e
Csordás	1	2/1	Csordás Nagy János	1763 k

D.	1	-/2	D. Fazekas István	1893 e
Dalnoki	1	1/1	Dalnoki Nagy Eszter	1791 k
Deme	1	1/2	Nemes Deme Tolvaj István	1855 k
Dorogmai	1	1/?5	Dorogmai Nagy György	1776 h
Egyeki	2	2/2	Egyeki Kis András	1768 h
		3/?9	Egyeki Nagy István	1769 k
Eszenyi	1	1/?9	Eszenyi Nagy Sándor	1863 h
Esztári	1	1/2	Nemes Esztári Fekete István	1843 e
Falu	1	1/7	Falu Kis Mihály	1790 h
Földi	1	1/7	Földi Varga Imre	1820 k
Füri	1	1/3	Füri Fekete Lajos	1893 k
G.	4	-/2	Juhász G. Sándor	1882 k
		-/3	G. Molnár János	1871 k
		-/6	G. Nagy János	1866 k
		-/3	G. Sóltész János	1867 k
Gáspár	1	3/3	Fekete Gaspar Marton	1777 k
Gondviselő	1	2/2	Gondviselő Tóth György	1833 e
Gulyás	1	1/2	Gulyás Kis Sára	1876 k
Gy.	2	-/2	Gy. Szép Bálint	1867 h
		-/3	Zohány Gy. Sándor	1884 k
Gyalog	1	1/1	Tóth Sándor (:gyalog:)	1862 h
György	2	2/-	Kis György Ersebet	1784 k
		3/9	Nagy György Mihály	1794 h
H.	1	-/2	H. Bán Juliánna	1869 e
Hal.(?)	1	1/1	Ifj. Hal. Sipos László	1824 h
Halászi	1	6/?17	Halászi Nagy János	1763 k
Hernádi	1	19/?3	Hernádi Varga István	1768 h
Horváth	1	4/?3	Hor[váth] Varga István	1817 k
I.	2	-/2	I. Gőz Bálint	1876 h
		-/3	I. Hajdú János	1764 k
Igari	1	2/2	Igari Oláh János	1764 k
Igrici	1	1/?8	Igriczi Tóth János	1832 k
István	1	2/-	Kis István Ersebeth	1780 k
Jáger	1	3/1	Jág[er] Szabó István	1817 k
János	1	2/6	Fekete Janos Marton	1777 k
Juhász	5	3/1	Juhász Kováts István	1766 k
		8/?4	Juhász Nagy János	1763 k
		7/3	Juhász Pálfi István	1762 k
		1/1	Juhász Tót Mihály	1762 k
		1/2	Juhász Varga István	1834 e
K.	1	1/4	K. Mészáros Sándor	1878 e
Kaparis	1	3/?4	Kaparis N[eme]s Tolvaj István	1830 h

Kapás	1	2/211	Kapás Nagy István	1829 e
Katona	3	1/211	Katona Nagy Mihály	1843 k
		1/25	Katona Pálfi György	1844 e
		1/29	Katona Tóth István	1817 k
		1/1	Kerékjártó Farkas János	1785 h
Kerékgyártó	1	1/1	Kerékjártó Farkas János	1785 h
Kétes = Két- séges	1	2/1	Kétséges Nemes Bán	1843 k
			Mihály	
Kis	6	1/2	Kis Áts György	1830 h
		1/211	Kis Fekete Balás	1890 k
		3/25	Kis Pálfi János	1773 k
		2/-	Kis Szabó János	1762 k
		1/29	Kis Tóth Mártony	1838 k
		4/6	Kis Varga Péter	1823 k
		3/211	(Kotsis) Nagy György	1761 e
Kocsis	3	2/21	Kotsis Soltész János	1840 k
		2/1	Kotsis Szilágyi János	1830 e
		2/1	Kollár Gazdag János	1832 e
Kollár	1	2/1	Kollár Gazdag János	1832 e
Kondás	3	4/211	Kondás Fekete György	1790 h
		2/-	Szabó Péter Kondás	1781 k
		5/29	Kondás Thót Ferentzné	1782 h
Kováts	1	2/2	Német Kováts János	1807 h
Kun	1	2/24	Kun Tolvaj Márton	1820 k
L.	1	-3	L. Tóth Lajos	1891 h
Márton	1	1/1	Fekete (Márton) Mihály	1778 k
Máté	1	13/22	Kováts (Mathe) János	1777 k
Mester	1	2/-	Mester Német Erzsébet	1883 e
Mihály	3	2/1	Kis Mihály János Kon- dás	1777 k
		1/4	Kotzik Mihály János	1783 k
		3/1	Nagy (Mihály) János	1764 k
		2/8	Mólnár Tóth János	1817 e
Molnár	2	4/4	Mólnár Varga Mihály	1781 k
		-3	N. Ács Zsuzsánna	1867 e
		1/1	Nánási Pálfi József	1863 k
N.	1	-3	N. Ács Zsuzsánna	1867 e
Nánási	1	1/1	Nánási Pálfi József	1863 k
Német	1	4/2	Nemet Kováts Márton	1765 h
Nóbordai	1	4/4	Nóbordai Nemes Fekete	1835 h
			István	
Nyitrai	1	2/-	Nyitrai Balogh István	1835 k
Óhati	1	10/2	Ohati Nagy Ferentz	1807 h
Olajos	1	2/-	Olájus Oláh Bálint	1844 k
P.	2	-2	P. Kováts István	1824 k
		-6	Szilágyi P. Juliánna	1891 k
Paksi	1	1/2	Paksi Kis András	1795 k
Pál	2	1/25	Fekete Pál János	1794 h
		5/14	Nagy Pál János	1833 k

Pápai	1	5/?12	Pápai Tóth Ferencz	1866 e
Pazonyi	1	4/-	Pazonyi Elek István	1794 k
Péter	1	2/?5	Fekete Peter István	1779 e
Pitahó	1	1/?12	Pitahó Tóth István	1847 h
Poroszlai	1	5/?12	Öreg Poroszlai Tóth András	1823 h
Porteleki	1	5/35	Porteleki Mészáros István	1776 h
Sánta	1	1/?2	Sánta Nagy István	1845 k
Siket	1	1/?2	Siket Nagy János	1848 e
Soltész	1	2/?2	Soltész Nagy Judith	1866 k
Sós	1	1/4	Sós Tóth György	1826 e
Szabó	1	1/2	Szabó Nagy István	1844 e
Szőke	1	5/?3	Szőke Pálfi János	1843 h
Ször	1	2/3	Ször Oláh Péter	1831 e
T.	2	-/4	T. Gőz Bálint	1889 k
		-/2	T. Soltész Sándor	1866 h
Tapló	1	1/?7	Tapló Mólnár János	1842 k
Tar	1	16/?21	Tar Pálfi Péter	1818 e
Tehenész	1	1/?7	Tehenész Molnár János	1844 k
Teknős	1	1/?21	Teknős Pálfi Mihály	1845 e
Telelő	1	1/?5	telelő Tóth Mihály	1851 h
Templomosi	1	1/5	Templomosi Bán Mihályné	1862 h
Tolvaj	2	2/?6	Nagy (Tolvaj) Zsófia	1877 h
		2/1	Tolvaj Szabó János	1762 h
Topáncsi	2	1/?6	Topáncsi Nagy György	1829 k
		2/?5	Top[áncsi] Tóth Mihály	1794 h
Tóth	1	2/1	Tóth Pápai Juliánna	1860 k
Varga	1	-/8	Hernádi V. Sára	1874 k
Vári	1	2/1	Vári Szabó József	1867 e
Zsinór	1	1/1	Sinór Nagy Bálint	1843 k
Zsutai	1	1/1	Zsutai Tóth Mihály	1835 e

Az előzőekben valószínűsített örökölt ragadványneveken kívül bizonyára több hasonló is volt, csak az anyakönyvekből erre nem derült fény. A családi ragadványnevek többsége köztudottan egyéni ragadványnevekből alakult ki, a fenti lista bizonyos tagjairól mégis lehetetlen eldönteni, hogy az első névviselőknek (vagyis gyakran a forrás korát megelőző időben élt elődöknek, ősöknek mint névörökítőknek) melyik vonása szolgált indítékul: minden egyes esetben több lehetőséggel számolhatunk. A helynévi alapszavúak utalhattak az apai vagy az anyai ág származási helyére, de keletkezhetek akár valamelyiknek a régebbi vezetéknevéből is. A foglalkozás- és keresztnévi előzmények szintén különféle funkciójúak lehetnek, az előbbiek jelölhették az első névviselők valóságos foglalkozását, de anyai családnevekként ugyanúgy funkcionálhattak, az utóbbiak pedig az apák kereszt- vagy az anyák családnevéből is eredhettek. Mégis az, hogy viszonylag nagyszámú a keresztnévi előzményű, és az, hogy ezek mindegyike kivétel nélkül férfitónévvvel egyező alakú, véletlenül sincs közöttük női keresztnévvel azonos formájú, másrészt

ezek a példák jó részében a csn. és a kn. között találhatók, mindezek arra utalnak, hogy a családi ragadványnevek öröklődése elsősorban apai ágon történt. A típus elemeinek a fő funkciója az azonos családnévű személyek megkülönböztetésén kívül az adott családhoz való tartozásnak a jelzése, azaz a családnévükkel egyező, azokat helyettesítő, esetleg azok szerepét kiegészítő, így a rokoni kapcsolatokat azokkal együtt mutató volt (vagyis az azonos család- és ragadványnevű tizaszőlősi lakosok mindenképpen rokonságban álltak egymással). Jellemzőjük, hogy széles elterjedtségűek, az egész közösség által ismertek és használtak voltak, sőt a hivatalos, írásos kommunikációban is alkalmazták őket. Az összes számuk és a teljes ragadványnev-állományon belüli arányuk igen jelentős, mellettük azonban (amint az itt-ott felbukkanó második betűjel is mutatja) terjedhettek és élhettek a családi ragadványnevű személyeknek az újabb, egyéni, saját tulajdonságaikon alapuló nevei is.

3. A ragadványnévadás indítékairól. A feltételezhetően nem öröklődött (egyéni) ragadványnevek csakúgy, mint az előző fejezetben tárgyalt családiak előzményei, az első névviselő generáció tagjainak a névelemei a más (névtanilag már feldolgozott) településeken tapasztalt, az azokéhoz hasonló indukáló tényezők hatásainak a következményei. Az utóbbi csoport példaanyagából terjedelmi okok miatt csak ritkán említek adatokat, így nem teljes az altípusok felsorolása.

a) A földrajzi nevek -i képzős melléknévi származékaiból keletkezettek a környező vagy távolabbi helységekre mint a névviselő személy, a felesége, az anyja vagy más rokona származási helyére, előző lakhelyére utaltak; esetleg csak alkalmi névkiegészítések voltak. Akár így, akár úgy, de mindenképpen jól szolgálták a nem a közösségbe született személyeknek vagy leszármazottaiknak a tősgyökeresektől, az átlagos csoporttagoktól való elkülönítését és egyedítését: *Abádi* Halaszi Ferentz 1814 k, *Abadi* Szüts, (*Belehi*) Nagy Jánosné 1760 h, *Bikki* Nagy, *Bikki* Vékony András 1773 h, *Budai* Soltész, *Csabai* Új Béla 1892 e, *Derzsi* Göz András 1814 k, *Dorogmai* Nagy, *Füredi* Hajdu János 1793 h, *Füredi* Szathmari Mihály 1770 k, *Halasi* Nagy János 1788 e, *Halászi* Kardos Józsefné 1760, *Harangi* Nagy János 1817 k, *Herkai* Varga János 1823 k, *Igari* Csorba Mihály 1824 h, *Igari* Gyulai István 1842 h, *Igari* Kondás Nagy Ferencz 1844 k, *Igari* Kondás Szabó Ferencz 1844 h, *Igari* Kovács János 1768 k, *Igari* Mészáros György 1768 k, *Igari* Molnár István 1768 k, *Igari* Nagy Péter 1768 k, *Igari* Póka János 1823 k, *Igari* Sándor János 1768 k, *Igari* Szabó János 1767 k, *Igari* Szilágyi Mátyás 1763 k, *Igari* Tóth János 1817 k, *Kapusi* Tolvaj Mihály 1776 k, *Kenderesi* Botos János 1820 k, *Kiséri* Czigány Horvath János 1763 e, *Kiss Tokay* Szikszai István 1806 h, *Krasznai* Nagy István 1769 e, *Lurnai* Tolvaj György 1777 k, *Madarasi* Gyarmati István 1846 h, *Örvényi* Sós János 1800 k, *Poklos Telki* Eröss András 1805 h, *Porteleki* Mészáros, *Ragyoki* Csoma Mária 1885h, *Rékasi* Tóth András 1828 h, *Szentesi* Polya Rebeka 1793 k stb., i. az öröklődő ragadványnevek között az -i képzős helynévi származékokat).

Természetesen ezek az elemek Tizaszőlősen is elsősorban az azonos családnévűek megkülönböztetésére szolgáltak (pl. a *Fekete*, *Nagy Tolvaj*, *Tóth* stb. családnévűek mellett), de az is gyakori, hogy a ritka nevű, a falu vezető rétegébe tartozó családok mintegy második családnévként állandósították maguknak (*Csabai Új*, *Pazonyi Elek*, *Ragyoki Csoma* stb.).

Az átlagosnak tekintett csoporttagoknak az egymás közötti normatív viszonyítása történhet a lakóhely belső földrajzi tagolódása, a meglévő földrajzi egységek segítségével, így a Tiszaszőlős határán belüli bizonyos falurészek, ismertebb objektumok neveinek a felhasználása is jól szolgálta az ott lakó egyének, sőt családok azonosítását: *Cserőközi* Tsordás János 1837 h, *Cserőközi* Gonviselő Bán Miklós 1835 h, *Cserőközi* Hertzeg János 1840 k, *Cserőközi* Hüvös István 1836 k, *Cserőközi* Ratkai Mihály 1837 k, *Cserőközi* Sebők Pál 1836 k, *Cserőközi* Szabó Mihály 1836 k, *Domaházi* Csősz Nagy János 1767 k, *Domaházi* Pápa István 1836 k, *Falu* Kis Mihály 1790 h, *Gyepszélesi* Nemes Bán Mihály 1856 k, *Logeresi* Kis István 1786 h.

b) Az alföldi településeken a föld megművelésén, a hagyományos paraszti gazdálkodáson kívül léteztek olyan foglalkozások, amelyek végzésével az egész közösség bizonyos szükségleteit elégitették ki, s e foglalkozások neveit ragasztották rá a közreműködőkre vagy azok házastársára: *Bába* Oláh, *Öreg Bába* Pálfi István 1823 h, *Biró* Karádi János 1761 k, *Biró* Oláh István 1828 e, *Biró* Szilágyi Sámuel 1814 e, *Bödönös* Kálmán, *Csikós* Áts György 1845 h, *Tsikós* Kis Mihály 1769 h, *Csikós* Sipos András 1847 h, *Csizmadia* Kováts András 1825 h, *Csizmadia* Oláh Péter 1831 e, *Csizmadia* Szilágyi János 1817 k, *Csorba* Bálint *Csordás* 1893 h, *Monori* János *Tsordas* 1776 e, *Tsordas* Fekete Márton 1771 e, *Csősz* Kováts Mihály 1769 h, *Tsősz* Pálfi István 1762 h, *Domaházi Csősz* Nagy János 1767 k, *Csürhész* Bodó Sándor 1851 e, *Markus (Tsürhész)* János 1764 k, *Molnár* György *Tsürhész* 1777 k, *Fő Biró* Bokor Péter 1836 e, *Főbiró* Ifj. Kálmán Péter 1843 e, *Főbiró* Nemes Fekete József 1851 e, *Gondviselő* Göz András 1836 e, *Gondviselő* Kétes Nemes Bán Miklós 1838 e, *Gulyás* Kis, *Harangozó* Kántor János 1803 h, *Harangozó* Nagy János 1819 h, *Iskolatanító* Hegymegi Dániel 1846 k, *Ispány* Szarka Mihály 1832 k, *Jáger* Szabó, *Jegyző* Dobozy Benjámin 1842 e, *Jegyző* Nemes Bene Mihály 1838 e, *Juhász* Áts János 1844 k, *Juhász* Bokor István 1847 h, *Kapás* Nagy, *Katona* Soltész András 1851 k, *Nemes Katona* Tolvaj István 1817 h, *Kerékjártó* Farkas, *Kotsis* Fekete István 1838 e, *Kotsis* Oláh István 1822 e, *Barna (Kondás)* Panna Katonané 1763, *Kondás* Katona István 1792 h, *(Kondás)* Nagy András 1762 k, *Igari Kondás* Nagy Ferentz 1844 k, *Horváth Kováts* György 1760 k, *Kis Ferencz Kovács* 1874 h, *Kováts* Thót István 1779 h, *Curator* Nemes Lenárd János 1838 e, *Curator* Pete János 1814 k, *Molnár Mester* nemes Péntek Sándor 1851 e, *Bari* Pál *Notarius* 1774 k, *Notárius* Bene Mihály 1834 e, *Notarius* Darányi Sándor 1831 e, *Notarius* Erdélyi László 1763 k, *Notarius* Uza Mihály 1778 h, *Olajos* Kováts András 1820 k, *Oskola Mester* Hegymegi Dániel 1827 k, *O[skola]*. *Mester* Jász István 1765 k, *O[skola]*. *Mester* Szombati István 1760 h, *Oskola Rector* Hegymegi Dániel 1829 k, *Preceptor* Fekete András 1817 k, *Prédikátor* Fazekas János 1828 k, *P[rédikátor]* Szentes Sámuel 1862 k, *Rector* Hegymegi Dániel 1822 e, *Rector* Meszaros Peter 1783 k, *Tanító* Fekete András 1851 k, *Teknős* Pálfi Mihály 1845 e, *telelő* Tóth, *Templomosi* Bán, *Tiszttartó* Egri Pál 1829 k, *Tisztartó* Fekete Károly 1837 k, *Tiszt-tartó* Hegymegi János 1762 k, *Tisztartó* Komáromi György 1830 k, *Tiszt-tartó* Lénárt András 1772 h, *Nagy Péter Tisztartó* 1780 k, *Tisztartó* N[eme]s Szüts István 1784 e, *Tisztartó* Petsei István 1817 e, *Tisztartó* Pechy János 1786 h, *Tiszt-tartó* Szabó István 1763 h, *Tisztartó* Szilágyi István 1825 e, *Törvénybíró*

Bokor Péter 1840 k, *Törvénybíró* Fazekas György 1804 h, *Törvénybíró* Idősb Kálmán Péter 1826 e, *Törvény bíró* Kalmár János 1846 h, *Törvénybíró* Paksi Péter 1833 e, *Tör[vény] Bíró* Szilágyi Sámuel 1819 h stb.; a többi, ismétlődő foglalkozásnévi eredetű l. az öröklődőekről szóló fejezetben).

A foglalkozásra, tisztségre, funkcióra utaló ragadványnevek, illetőleg a csak azonosítást segítő, de tartós állapotra vonatkozó megkülönböztető elemek a névviselőknek bizonyos életszakaszaiban és gyakran a vizsgált időszak egy részében ténylegesen fennálló viszonyokat rögzítettek, utóbb azokra emlékeztettek. Feltételezhető, hogy a hivatalos nevek után írva az illető személy foglalkozását emelték ki, a többbelemű nevek első helyén vagy legalábbis a csn. + kn. együttese előtt állva pedig hivatalosnév-helyettesítő, említőnévi funkciójuk lehetett.

c) Az egységes etnikumtól elütő, nem a közösségbe született személyek elkülönítésére alkalmasak a népnevek. Tiszaszőlősen a *cigány* megjelölést (más vidékekhez hasonlóan) nem a hasonló vezetéknévektől való megkülönböztetés tette szükségessé, inkább a viselőknek a magyarok csoportjától való különállása és a népnevükkel is a nem cigány lakosságtól történő éles elválasztása: Burai Marton *Czigany* 1774 k, *Czigány* Burai Mátyás 1769 k, *Czigány* Füleki György 1764 k, *Czigány* Vékony Adam 1773 k, Kiséri *Czigany* Horvath János 1763 e, Teglasai Peter *Czigány* 1769 h, *Ujj magyar* Lázók Márton 1794 e.

d) Egy-egy falu közössége egyes tagjait bizonyos tulajdonságaik alapján összevetvén, az átlagoshoz képest szokatlan, feltűnően más vonású egyéneit jellegzetes testi vagy egyéb jellemvonásaiknak a megnevezésével különbözteti meg. E kategóriából a többihez képest kevés ragadványnevet őriztek meg az anyakönyvek: *Csalis* Varga Mihály 1848 h, Tóth Sándor (*gyalog*), *Kétes* Nemes Cseröközi Bán Miklós 1843 e, *Kétséges* Nemes Bán Mihály 1843 h, *Kis Áts* György 1830 h, *Kis* Fekete Balás 1890 k, *Kis* Oláh János 1831 e, *Kis* Pálfi, *Kis* Szabó, *Kis* Tóth Mártony 1838 kat. k, *Kis* Varga, *Koros Legény* Farkas Pál 1845 e, *Pondró* Kis István 1829 e, *Sete* Sipos János 1849 e, *Siket* Nagy János 1848 e, *Szilaj* Szabó Mihály 1835 e, *Ször* Oláh Péter 1831 e, *Tapló* Mólnár János 1842 k, *Vak* Szabó István 1816 h, *Sinór* Nagy Bálint 1843 k.

Ugy tűnik, hogy bár e ragadványnevek többségét negatív tulajdonságok jelölésére adták, nem lehettek bántóak, sértő élűek, hiszen a viselőik nem haragudhattak értük, ha a hivatalos iratokban is szerepeltették.

e) A névadó közösségeknek az átlagosnak tekinthető csoporttagjai egymás között viszonyíthatják egyéneiket a családokra bontás révén, az azokhoz vagy azoknak valamely képviselőjéhez való tartozás hangsúlyozásával, ennek nyelvi eszközeként a különböző közeli rokonok (apa, anya, nagyszülő stb.) kereszt-, vezetékvagy ragadványnevének felhasználásával (vö. HÁRI GYULA, MNyTK. 209. 196). Az anyakönyvekben fennmaradt többbelemű nevek alapján úgy látszik, ez az indíték erős hagyományú lehetett Tiszaszőlősen (l. az 2. fejezetet): Kis *András* Ferentz, Nagy *András* Sára, *Balázs* Szabó György 1831 h, Kutasi (*Balás*) György 1761 k, Bán Nagy, Nemes *Benke* Tolvaj István 1831 h, *Benyő* Tóth, *Bere* Tolvaj, *Buzsik* Fekete, Böszörményi *Dávid* István 1771 k, *Deme* Tolvaj, Fekete *Gaspar* Marton, *Gyenes* Szabó István 1823 e, Fekete *György* István 1794 h, Kis *György* Ersebet, Nagy *György* Ersebet, *Horváth* Varga, Kis *István* Ersebet, Fekete (*Janos*) Marton

1777 k, Nagy János Sára, *Kollár* Gazdag, *Kuczik* Fekete Balázs 1874 e, *Kun* Tolvaj, Fekete *Márton* Mihály, I. Juhász (*Máté*) István 1771 k, Kotzik *Mihály* János, Nagy *Miklós* János 1828 e, Kis *Pál* Mária 1776 k, *Pálfi* Szabó György 1770 k, Fekete *Péter* István, Kerekes *Sándor* Sámson 1892 k, *Sóltész* Nagy, *Szabó* Nagy, *Tar* Pálfi, *Tatár* Szabó Mihály 1850 e, *Tolvaj* Szabó, *Mólnár* (*Varga*) András 1760 k, *Zohány* Magyar Péter 1864 h stb.

f) A névadás indítékáról pontosabb ismeretek hiányában sok esetben csak azt mondhatjuk el, hogy több tényező is közrejátszhatott, de hogy adott esetben melyik, az a forrásaink alapján eldönthetetlen; az alább említettek közül a foglalkozást jelentő közszőként is élők utalhattak a névviselő mesterségére vagy anyai ági családnévére, esetleg valamely előd ragadványnévére; mások vagy az utóbbiakhoz, vagy az etnikumjelölőkhöz tartoztak; ismét mások az elődök személynevein kívül az egyén testi tulajdonsága miatt is beépülhettek a többbelemű névbe: *Bodnár* Szabó, *Dudás* Oláh Mihály 1831 e, *Fődi* Varga, *Görög* Rátz György 1822 k, Ifj. *Hal*. Sipos László 1824 h, Kis (*Mólnár*) István 1777 k, *Kováts* Thót, *Molnár* Kuczik Bálint 1880 k, *Mólnár* Nagy József 1828 h, *Nemet* Kováts, *Olajos* Oláh, *Pápai* Tóth, *Sánta* Oláh Péter 1843 h, *Sós* Tóth, *Szakáts* Horvath János 1770 k, *Szakáts* Tóth József 1840 k, *Szőke* Pálfi, *Szüts* Nagy Ferentz 1770 h, *Szüts* Tóth Mihály 1848 e stb.

g) Mint minden ragadványnév-állományban, a tiszaszőlősisben is található néhány olyan elem, amelyeknek teljesen ismeretlen az indítéka: *Göde* Kis Mihály 1820 h, *Kaparis* N[eme]s Tolvaj István 1830 h, *Kot.* Nagy Péter 1824 k, *Pitahó* Tóth István 1847 h, *Tipari* Szabó János 1846 e, *Val.* Szilágyi István 1804 h.

h) Az anyakönyvekben folyamatosan fel-felbukkannak a két- vagy többbelemű nevek mellett az életkorra, a családi állapotra utaló, címet, rangot jelző és megjelölő közszői elemek. Ezekben az esetekben a már meglévő egyéni neveket egészítették ki köznévi, melléknévi formákkal, amelyeknek az emberi érintkezésben megkülönböztető szerepük volt, bár valójában nem szokás a tulajdonnév nélkülözhetetlen részének tekinteni őket. A nagyszámú XVIII–XIX. századi példából csak néhányat sorolok fel a variációk gazdagságának érzékeltetésére: *Ifjú Nemes* Tolvaj István 1797 e, *N[eme]s* Fekete Péter 1789 e, *Nemes Ifjú* Mészáros György 1800 e, *Ö[reg]*. Kováts István 1777 k, *Özv. Nemes* Péntek Péter 1798 e stb.

Elsősorban akkor alkalmazták ezeket a kiegészítéseket, amikor a két- vagy többbelemű név a (nagy)családon belül többjelentésűvé vált, vagyis amikor a teljes nevet örökölték az utódok, illetőleg az egyes személyek családi állapotában változás állt be.

4. A betűszós ragadványnevekről. A ragadványneveknek a betűszókká való rövidülésére már utaltam. Sajnos a feldolgozott forrásokban nagyon sok olyan, betűjelből álló névelemet találtam, amelyeket még nem tudtam azonosítani az eredeti teljes ragadványnevükkel. Az *I.* betűről pedig feltételezhető, hogy az egyik névben ragadványnév-rövidítés, a másikban meg csak az *ifjú* közsző első jegye. Ezek tehát egyelőre az ismeretlen vagy a bizonytalan előzményűek kategóriájába tartoznak. (Megtalálhatók a következő fejezet családnév-ragadványnév mutatójában.) Egyébként a ragadványneveket helyettesítő betűjelek használata vizsgált korszakunk előtt, tehát igen korán kialakulhatott, és a nemzedékek közti hagyományozódás

egyik érdekes jelenségévé vált. A háromféle anyakönyv mindegyikében megjelent már az 1760-as évek elejétől kezdve, és az idő előre haladtával egyre elterjedtebb lett ez az egyénítési-megkülönböztetési mód (1761 h: T. Pálfi János, K. Szabó János; 1762 k: Cs. Nagy János; 1766 k: H. Nagy János stb.). Az anyakönyveknek különösen a XVIII. század végi és a XIX. század eleji anyagában a ragadványnevek teljes, rövidített és betűjeles alakjainak az egymásmellettiése tapasztalható. A múlt század második felében a betűszós formák rohamosan terjedtek; mind mennyiségüket, mind használatuk gyakoriságát, így jelentőségüket tekintve uralták a névtípus állományát és rendszerét. A XIX. század végére annyira általánossá váltak, hogy már majdnem teljesen kiszorították az alapalakokat (legalábbis az anyakönyvi használatban).

5. Az azonos alakú családnevek ragadványnévi terheltségéről. A több család által viselt azonos formájú név több ragadványnevet „kényszerített ki” a közösségből. Összesen 108 vezetéknévhez kapcsolódott egy vagy több ragadványnév, közülük azonban három vagy ennél nagyobb számú csupán 29-hez. Ezeknek a ragadványnév-gyakorisága a következő.

Helyezés	Családnév	Rn. teljes alakban (is)	Csak a rn. betűjele	Megkülönböztető elemek összesen
1.	Nagy	42	5	47
2.	Tóth	23	3	25
3-4.	Fekete	18	3	21
	Szabó	17	4	21
5.	Kis	15	5	20
6.	Pálfi	11	2	13
7.	Tolvaj	9	2	11
8.	Kováts	8	2	10
9-11.	Oláh	9	-	9
	Varga	9	-	9
	Mészáros	4	5	9
12-13.	Bán	6	2	8
	Szilágyi	7	1	8
14.	Molnár	5	2	7
15-17.	Gőz	4	2	6
	Kálmán	4	2	6
	Soltész	3	3	6
18-19.	Juhász	1	4	5
	Kuczik	2	3	5
20-21.	Sipos	4	-	4
	Szép	-	4	4
22-29.	Áts	2	1	3
	Bokor	3	-	3
	Farkas	3	-	3
	Fazekas	2	1	3
	Hajdú	1	2	3

Hegymegi	3	-	3
Szűcs	2	1	3
Zohány	-	3	3

6. A XVIII. század utolsó negyvenegy évének és a XIX. századnak a tiszaszőlősi többemű személyneveit megvizsgálva, főbb jellemzőiket a következőképpen foglaljuk össze. Közöttük szerkezetileg uralkodó típus a háromelemű (kevés kivételt leszámítva mind ilyen): a kereszt-, család- és ragadványnévből álló. Ezek sorrendje változatos, bár leginkább RCsK vagy CsRK felépítésű. A falunak mind az utó-, mind a vezetéknevei igen megterheltek voltak, de a közösség tagjai az egyénítést, azonosítást, megkülönböztetést egyébként is igen gyakran nem ezekkel érték el, nem ezekkel biztosították maguk között, hanem a változatos ragadványnevekkel, illetőleg ezeknek és a másik két névelem valamelyikének a kombinációjával. Az anyakönyvek arról tanúskodnak, hogy a ragadványnevek jelentős része a családnemekhez hasonló módon öröklődött, sőt a kezdőbetűjükre rövidülve is széles körben ismertek és valószínűleg a mindennapi (népi) érintkezésben is használatosak lehettek. Írásban a teljes forma és a betűjeles egymás mellett élt huzamos ideig, de csak a huszadik század személynévanyagának a feldolgozása után derül ki, hogy meddig.

BÍRÓ FERENC

Adalékok Mikszáth *A jó palócok* című elbeszéléskötetének személynévhasználatához

1. A címben említett Mikszáth-kötet több szempontból is fő helyet foglal el az írói oeuvre-ben. A „nagy palóc” ezekkel lopta be magát a közönség szívébe; a korabeli fogadtatással összhangban az utókor is ezeket tekinti a legkiforrottabb, leg-egységesebb alkotásoknak. Onomasztikai szempontból is ezek a művek keltették fel az irodalomtörténészek figyelmét az utóbbi időben, mint amelyekben a személynévhasználatnak a korábbi és egyéb más művekkel ellentétben kitüntetett szerepet gyaníthatunk (vö. NAGY MIKLÓS 1997: 58).

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a két novelláskötet között – *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* – szemmel látható minőségi és mennyiségi különbségek onomasztikai szempontból is karakteresen megmutatkoznak. Csak visszautalok az irodalomtörténetekből ismert megállapításokra, hogy a *Tót atyafiak* terjedelmüket tekintve négy közepesnek mondható novellát tartalmaz, *A jó palócok*ban ezzel szemben tizenöt elbeszélést találunk, amelyek sokkal rövidebbre szabott, s ezzel összefüggésben artisztikusabb kompozíciójú művekként értékelhetők. A két kötet közötti különbség más tekintetben is figyelemre méltó: a *Tót atyafiak*ban található novellák között nincs semmiféle tematikai kapcsolat. Ezzel szemben *A jó palócok* elbeszélé-